

Bestemming Friesland

Door Meike Jongejan - historica

Mensen die hun huis verlaten omdat het daar niet langer veilig is, grote groepen mensen die op de vlucht slaan voor honger en geweld, het beeld van vluchtelingen en evacués is onlosmakelijk verbonden met oorlog. Steeds weer moet er een antwoord gevonden worden op de vragen: waar moeten al deze mensen naar toe en hoe kunnen ze, menswaardig, opgevangen worden? En wat betekent het voor een gemeenschap die deze mensen moet opvangen.

Ook tijdens de Tweede Wereldoorlog waren dit hele relevante vragen in Nederland. Gedurende de hele oorlog werden delen van Nederland (tijdelijk) ontruimd en inwoners geëvacueerd. Daarnaast zijn zowel in de meidagen van 1940 als tijdens de laatste oorlogsjaren veel mensen gevlucht, onder andere vanwege (dreigend) oorlogsgeweld en honger.

Friesland was bij uitstek een veilig gebied met relatief veel voedsel en nauwelijks gevechten (hoewel ook hier (burger)slachtoffers zijn gevallen door bommen, beschietingen en neergestorte vliegtuigen). Tussen 1940 en 1945 zijn hier dan ook veel mensen uit heel Nederland tijdelijk opgevangen.

In opdracht van het Fries Verzetsmuseum heb ik de verschillende stromen evacués en vluchtelingen die tijdens de oorlog in Friesland terecht zijn gekomen, in kaart gebracht. Hierbij ben ik uit gegaan van de volgende vragen:

- Wie kwamen er naar Friesland
- Hoe kwamen deze mensen naar Friesland?
- Hoe was de opvang geregeld?
- Wie betaalde wat?
- Hoeveel mensen kwamen naar Friesland en hoe verhoudt zich dit tot de rest van Nederland?
- Hoe reageerden de Friezen op al deze mensen
- Hoe en wanneer gingen de mensen weer naar hun eigen huis

Dit artikel geeft een kort overzicht van belangrijke en opmerkelijke gegevens uit dit onderzoek en geeft een inkijk in het reilen en zeilen van de provincie Friesland als opvangcentrum. Hoewel alle stromen aan bod komen, richt mijn onderzoek en daarmee dit artikel zich voornamelijk op de officiële evacués. Dit zijn mensen die door de overheid zijn geëvacueerd, en die dus niet op eigen initiatief hebben gehandeld.

118666 kind te midden van verwoeste huizen. Beeldbank WO2 collectie Fries Verzetsmuseum

Wie kwamen er tijdens de Tweede Wereldoorlog naar Friesland?

Met het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, kwamen ook de eerste stromen vluchtelingen en evacués op gang. Mensen sloegen op de vlucht voor (dreigend) oorlogsgeweld en de angst voor bombardementen. Sommige mensen werden geëvacueerd. Al deze mensen kwamen terecht in zogenaamde vluchtoord gemeentes, waaronder ook Friese gemeentes. Uit archief onderzoek blijkt dat inwoners van Den Helder tijdelijk in Sneek zijn opgevangen. Helaas heb ik geen aantallen kunnen achterhalen. Wel is in het gemeentearchief in Sneek is een oproep van 5 september 1940 bewaard gebleven, waarin de vluchtelingen en evacués uit Den Helder, die tijdelijk in Sneek zijn ondergebracht, werden aangespoord om weer naar huis te gaan. Een spoedige terugkeer was van belang voor het herstel van het sociaaleconomische leven in Den Helder. Ook zou een langer verblijf problemen kunnen geven in de vluchtoordgemeenten. Wie niet voor 8 september naar huis ging, kon geen aanspraak meer maken op steun en kreeg de terugreis niet langer meer vergoed. Ondanks deze dwingende maatregelen, durfden een aantal mensen de terugreis niet aan. Op 1 maart 1941 stonden nog altijd 17 inwoners van Den Helder in Sneek ingeschreven. De meeste hiervan gingen in de daaropvolgende maanden toch naar huis terug. Een enkeling vestigde zich definitief in Sneek.

In oktober 1942 kwam een tweede evacuatiegolf opgang toen de bezetter bekendmaakte dat op korte termijn een groot deel van de Nederlandse kust ontruimd moest worden. Dit gebied werd gebruikt als verdedigingslinie en ging deel uitmaken van de Atlantikwall. Naar schatting 150.000 tot 200.000 mensen, vooral uit de omgeving van Den Haag, moesten hun huis verlaten. Groningen en Friesland werden aangewezen als officieel vluchtoord voor evacués uit Noord-Holland. Binnen deze twee provincies moesten de evacués ondergebracht worden in het gebied onder de spoorlijn Stavoren-Sneek-Leeuwarden-Groningen-Delfzijl. Sneek en Leeuwarden hoefden zelf geen evacués op te nemen. Zij vormden de eerste opvangcentra, van waaruit de evacués verder verspreid werden

over de provincie. In de praktijk blijken deze richtlijnen niet strikt nageleefd te zijn. In evacuatieoverzichten van verschillende Friese gemeentes stonden zowel mensen uit Noord- als Zuid-Holland geregistreerd. Ook bleef de opvang van de evacués niet beperkt tot de aangewezen vluchtoorden en moesten ook Sneek en Leeuwarden verschillende evacués voor langere tijd opvangen.

Het aantal opgevangen evacués verschilde sterk per provincie. Dit had waarschijnlijk zowel met opvangcapaciteit als met de aanwijzing van de officiële vluchtoorden te maken. In eerste instantie ving Friesland iets meer evacueés op dan Groningen en Drenthe. Op 15 februari 1943 stonden 2.643 evacués in Friesland geregistreerd, ten opzichte van 2.334 in Groningen en 1.584 in Drenthe. Hoewel het om veel mensen gaat, is dit slechts een fractie van het aantal evacués dat in Gelderland (14.777), Noord-Holland (15.952) en Zuid-Holland (73.252) werd opgevangen. Op 1 juli 1944 was het aantal geregistreerde evacués in Friesland opgelopen naar 4.436, iets minder dan in Groningen (5.393), maar meer dan in Drenthe (2.928). Ook nu was dit slechts een klein deel van de op dat moment 209.866 officieel geregistreerde evacués in Nederland, bijna 2,3% van de totale Nederlandse bevolking op dat moment.

Hoewel de bezettingstijd voor niemand makkelijk was, werden kinderen vaak harder getroffen dan andere mensen. Kou, honger en andere ontberingen vroegen vaak hun tol, zeker in de grote steden. Veel van deze kinderen, ook wel bleekneusjes genoemd, werden dan naar het platteland gestuurd om daar bij te komen en aan te sterken. Dit aansterken bij de boeren was ook voor de oorlog al een bekend fenomeen. Naar mate de oorlog vorderde en de schaarste toenam werden deze bleekneusjes transporten steeds vaker georganiseerd. De meeste bleekneusjes waren afkomstig uit Amsterdam, Rotterdam en Den Haag, maar aan het einde van de oorlog werden ook kinderen uit Utrecht, Amersfoort en andere delen van de huidige randstad naar de boeren gestuurd. Vaak werden deze bleekneusjestransporten door kerken georganiseerd, waarbij het Interkerkelijk Overleg een belangrijke rol speelde. Soms namen bedrijven of zelfs sportverenigingen deze taak op zich, en brachten een uitwisseling tot stand met zuster bedrijven of verenigingen in gebieden waar wel genoeg te eten was. Om de kostgezinnen niet in verlegenheid te brengen werden er wel vaak eisen gesteld aan de kinderen die mee wilde. Zo moesten ze over het algemeen zindelijk zijn en mochten ze geen luizen hebben. Ook moesten ze sterk genoeg zijn voor de reis.

Tijdens de laatste oorlogsmaanden was er veel schaarste in Nederland. Doordat de toevoer van eten naar de Randstad vrijwel stil kwam te liggen was de voedselsituatie daar nijpend. Veel mensen trokken er daarom op uit om elders in Nederland eten te zoeken. Sommige keerden na een succesvolle 'hongertocht' direct terug naar huis, andere bleven (meestal bij vrienden of familie) tijdelijk op een ander adres buiten de stad om daar aan te sterken. Helaas heb ik niet genoeg informatie kunnen achterhalen om in te kunnen schatten hoeveel mensen op deze manier de honger zijn ontvlucht. Wel ontstond uit diverse correspondenties in de verschillende gemeentearchieven het beeld dat de overheid niet blij was met deze groep 'hongervluchtelingen'. Er werd zelfs opgeroepen deze mensen niet te helpen, aangezien zij de door de evacuaties overbelaste infrastructuur verder ontwrichtte. Transporten van zogenaamde 'bleekneusjes' vormden hierop een uitzondering.

In de zomer van 1944 rukte het Duitse front op richting Nederland. In de daaropvolgende maanden kwamen verschillende delen van Zuid-Nederland en Gelderland (Arnhem en de Betuwe) in de frontlinie te liggen. Huizen werden kapotgeschoten en veel mensen overleefden in (schuil)kelders zonder elektriciteit, stromend water of verwarming. Met het oog op de burgerveiligheid en om het risico op sabotage achter de eigen linies uit te sluiten, besloot de Duitse overheid tot evacuatie. Grote gebieden werden, vaak onder dwang, ontruimd. Per trein, op wagens of te voet reisden deze evacués naar de verschillende vluchtoorden. De massale evacuatie zorgde voor grote logistieke

problemen. Evacuatiebureaus probeerden met man en macht zicht te houden op de aantallen mensen. Het was vaak onduidelijk wanneer de volgende groep evacués aan zou komen en hoe groot die was. Friese gemeentes moesten hun opnamecapaciteit verhogen. Hierbij werd zelfs uitgegaan van een aantal evacués dat gelijk was aan 20% van de bevolking van de gemeente. Helaas heb ik uit deze periode nauwelijks meer evacuatieoverzichten kunnen achterhalen, waardoor ik niet weet of deze twintig procent in de praktijk ook echt gehaald is. Naar schatting zijn tussen de 60.000 tot 80.000 evacués eind 1944/begin 1945 naar Friesland gekomen. Het Bureau Afvoer Burgerbevolking (BAB) dat de evacuatie coördineerde schatte na de oorlog dat er in mei 1945 circa 750.000 mensen in Nederland geëvacueerd was (8% van de totale Nederlandse bevolking).

194379 bagage staat klaar voor vertrek, zomer 1945. Beeldbank WO2 collectie Fries Verzetsmuseum

Opvang in Friesland

Zoals gezegd werden evacuees in eerste instantie opgevangen op een centrale locatie in Friesland, om ze daarna in kleine groepjes verder te verspreiden over de provincie. Zo meldde op 9 november 1942 een medewerker van de gemeente Baarderadeel aan de commissaris afvoer burgerbevolking provincie Friesland, dat evacués per autobus van Leeuwarden naar de verschillende dorpen vervoerd zullen worden. Café Samplonius in Weidum werd hierbij gebruikt als tussenhalte. In dit café kregen de evacués eten en drinken terwijl hun bagage met wagens werd opgehaald. Op de verzamelplaats moesten één of meer doctoren aanwezig zijn in verband met een eventuele medische keuring. Vanuit deze 'opvangcentrales' reisden de evacués verder, bij voorkeur naar dorpen. Sneek en Leeuwarden hoefden met het oog op de voedselvoorziening geen evacués op te nemen. Wanneer evacués bij particulieren ingekwartierd werden, dan moeten zij de beschikking krijgen over een eigen (slaap)kamer.

Terwijl het aantal op te vangen evacués tijdens het laatste jaar van de oorlog hand over hand toenam, bleven grote plaatsen als Leeuwarden, Sneek en Heerenveen fungeren als eerste opvangcentra. De meeste evacués kwamen niet meer per wagen of bus, maar per trein. In

Lemsterland was de eerste opvang voor de mensen die via de Lemmerboot naar Friesland reisden. Het grote aantal op te vangen evacués en een slechte communicatie, zorgt voor grote chaos. Op 20 januari 1945 schreef een medewerker van het gemeentelijk evacuatiebureau in Heerenveen: *“De CAB kan zelf niet aanwezig zijn door een ontstane noodtoestand inzake de uitvoering van de evacuatie. Het is voor hem niet mogelijk de telefoon te verlaten. Alles is even verward en er is geen touw meer aan vast te knopen. Orders en tegenorders volgen elkaar op. De organisatie van het vervoer is de BAB door de Duitsers uit handen genomen. Er vindt bijna geen overleg meer plaats, en daarom moet de organisatie in het bijzonder op het eindpunt paraat zijn. De treinen die uit vrees voor beschietingen van geallieerde zijde hoofdzakelijk in het donker rijden, worden door gebrek aan overleg veel te laat aangekondigd waardoor we plotseling komen te staan voor hulpverlening. De inmiddels aangekomen vluchtelingen zijn vervoerd in onverwarmde veewagons en zonder hen gedurende het transport van voedsel te voorzien. De burgemeesters moeten ervoor zorgen dat de organisatie van hulpverlening zo goed mogelijk werkt. Hoe zij het een en ander willen uitwerken wordt aan hun zelf overgelaten.”*

Eenmaal aangekomen moesten de evacués zich aan strikte spelregels houden. Dit om zo goed mogelijk het overzicht te kunnen bewaren, en om de uitbraak van besmettelijke ziektes te voorkomen. Alle evacués moesten zich zo snel mogelijk na aankomst melden en registratieformulieren in vullen. In Leeuwarden was de stad onderverdeeld in verschillende kwartieren. Scholen en andere grote gebouwen waren ingericht als eet- en slaapzalen. Ook was er een noodziekenhuis in de Prinsentuin. Evacués moesten na hun registratie in de toegewezen kwartieren blijven. Het was verboden om langere tijd het kwartier te verlaten. De aanwezige evacués werden drie keer per dag in de kwartieren geteld. Door de ontberingen van de reis en de periode daarvoor waren veel evacués ernstig vervuild. Tijdens het laatste oorlogsjaar moesten de evacués zich direct na aankomst dan ook onderwerpen aan een medische keuring en werden ze gereinigd. Hierbij werden de kleren uitgekookt, haren indien nodig kort geknipt en de huid tot bloedens toe schoon geschrobd met harde borstels. In de slaapzalen slapen mannen en vrouwen strikt gescheiden van elkaar om de zedelijke normen te handhaven. De sanitaire voorzieningen moesten schoongehouden worden en er mocht alleen buiten gerookt worden (in verband met brandgevaar).

Na de eerste opvang reisden de evacués verder naar dorpen en steden in de regio. In theorie werden de eerste evacués zo ver mogelijk weg ondergebracht, waarna er van buiten naar binnen werd gewerkt. In de praktijk werd hier niet heel strikt aan vast gehouden. Evacués moesten of lopen of werden met paard en wagen naar hun nieuwe adressen vervoerd. Bij de huisvesting/inkwartieren werd zo veel mogelijk rekening gehouden met de samenstelling van de gezinnen en het geloof. Echtparen moesten altijd bij elkaar ondergebracht worden. Kleine kinderen bleven bij hun ouders. Oudere kinderen kwamen vaak in gastgezinnen vlak bij hun familie terecht. Ook werd geprobeerd mensen van hetzelfde geloof bij elkaar onder te brengen. Wanneer ze bij particulieren in huis kwamen, wat vaak het geval was, dan was het de bedoeling dat dezen de dag van te voren schriftelijk op de hoogte gebracht werden. Door de administratieve chaos en logistieke problemen ging dit wel eens mis. Hierdoor gebeurde het geregeld dat evacués onaangekondigd op de stoep stonden, waarna de kwartiergevers later de aankondiging ontvingen. Wanneer er onduidelijkheden of problemen waren, had de burgemeester het laatste woord. Hij was ook de enige die toestemming kon verlenen voor een eventuele verhuizing.

194394 Groep evacués bij een gereedstaand legervoertuig op het Stationsplein in Leeuwarden, klaar om terug te keren naar Tiel, zomer 1945. Beeldbank WO2 collectie Fries Verzetsmuseum

Samenleven

Een belangrijk aspect bij de opvang van de evacués was het vinden van geschikt onderdak. Dit was lang niet altijd eenvoudig. Op 30 december 1942 spreekt het Bureau Afvoer Burgerbevolking dan ook zijn zorgen uit over het feit dat niet alle evacués bij aankomst een verblijfplaats hebben.

Burgemeesters worden dringend verzocht om voor goede opvang te zorgen. Om goed in kaart te krijgen hoeveel evacués waar opgevangen kunnen worden moeten alle gemeentes in Friesland in de loop van 1942 een inschatting maken van de opvangcapaciteit. Ook moeten ze aangeven welke gebouwen gebruikt kunnen worden voor noodopvang. Daarnaast moet er duidelijkheid komen welke woonhuizen geschikt zijn voor inkwartiering.

Om dit alles goed in kaart te brengen stuurde de burgemeester van Heerenveen op 27 oktober onderwijzers van openbare en bijzondere scholen op pad om alle huizen langs te gaan voor een inventarisatie. Deze aanpak blijkt te werken, want op 31 oktober bedankt de burgemeester de onderwijzers voor het verrichtte werk en geeft hij aan klaar te zijn voor de opvang van evacués.

Het maken van dergelijke inventarisaties werd op de meeste plaatsen gedaan door zogenaamde dorpsavacuatiecommissies. Naast het inventariseren van beschikbare ruimte organiseerden zij de eerste opvang op locatie en bemiddelen ze indien nodig in kleine conflicten. Grote problemen werden doorverwezen naar de desbetreffende burgemeester. In deze lokale commissies zaten over het algemeen mensen met veel aanzien. In november 1942 zijn de dorpsavacuatiecommissies in de gemeente Heerenveen als volgt samengesteld:

Commissie	personen	beroepen
<i>Heerenveen en 't Meer</i>	11	<i>allemaal schoolhoofden</i>
<i>Benedenknijspe</i>	8	<i>waarbij 3x schoolhoofd, 3x onderwijzer, 1x predikant</i>
<i>Bovenknijspe, Nieuwe Horne</i>	6	<i>waarbij 2x schoolhoofd, 2x onderwijzer, 1x directeur zuivelfabriek</i>
<i>Oudehorne en Nieuwehorne</i>	10	<i>waarbij 3x schoolhoofd 4x onderwijzen, 1x veehouder</i>
<i>Terbrand en Luineerderd</i>	8	<i>2x schoolhoofd, 2x onderwijzen, raadslid, kassier, rest leden groene kruis</i>
<i>Tjallebrerd en Gersloot</i>	8	<i>waarbij 2x schoolhoofd, 2x onderwijzen, raadslid, oud raadslid, bestuurslid groene kruis</i>
<i>Katlijk en Mildam</i>	5	<i>2x schoolhoofd, 3x onderwijzen</i>
<i>Oranjewoud</i>	6	<i>waarbij 1x schoolhoofd, 2x onderwijzer, 1x aannemer, 1x kassier</i>
<i>Oude en Nieuweschoot</i>	6	<i>2x schoolhoofd, 4x onderwijzer</i>

De meeste mensen zaten niet op inkwartiering te wachten. Er kwamen dan ook veel klachten en sommige mensen proberen door middel van doktersverklaringen een vrijstelling te bemachtigen. Zo gaf de commissie in de gemeente Baarderadeel op 9 november 1942 aan de inkwartieringsstaten klaar te hebben, maar in verband met de vele klachten en bezwaren, door middel van huis aan huis bezoeken onderzoek te willen doen naar de verschillende mogelijkheden van inkwartiering. Ook in andere gemeentes was er veel protest. Wanneer er toch evacués geplaatst werden, kregen deze regelmatig te maken met pesterijen of werden ze slecht behandeld. De hieruit voorkomende klachten konden leiden tot overplaatsing van de evacués. Dit was bij kwartiergevers bekend, waardoor er vaak meerdere adressen gevonden moeten worden voor een evacué. Ambtenaren voelden zich vaak onmachtig in dit soort situaties en zoeken naar middelen om hier tegen op te treden. Tegen het einde van de oorlog liepen (potentiële) kwartiergevers het risico om zelf uit huis gezet te worden als ze zich onttrekken aan hun verplichtingen tot huisvesting en opvang van evacués.

Hoewel er de nodige problemen waren met de huisvesting van evacués ging het samenleven in de meeste gevallen goed. Iedereen paste zich zo goed en zo kwaad als het ging aan de situatie aan en maakte er het beste van. Na de oorlog zijn er ook diverse aandenkens geschonken door evacués aan de kwartiergevende gemeentes uit dank voor de opvang. Er ontstonden vriendschappen, relaties, en in sommige gevallen werden er huwelijken gesloten.

Aangemoedigd door de overheid werden er vanaf 1942 diverse lokale initiatieven georganiseerd om het leven voor de evacués dragelijke te maken. Zo werden schoolgebouwen op zondag opengesteld zodat er kerkdiensten gehouden konden worden. Ook werden mensen en culturele instellingen vanaf 1942 gestimuleerd om na te denken over culturele uitingen als concerten, lezingen, filmavonden en excursies om de evacués te vermaken. Kinderen waren ondanks de evacuatie niet vrijgesteld van onderwijsverplichtingen, en moesten dus voor zover mogelijk gewoon naar school. Ook volwassenen moesten zoveel mogelijk aan het werk. Zo hielden geheel of gedeeltelijk ondersteunde evacués alleen recht op hun steun wanneer ze ingeschreven stonden bij het gewestelijke arbeidsbureau. Door

middel van periodieke controles moesten gemeentes ervoor zorgen dat de evacués niet met hun duimen zaten te draaien.

194372 Het is druk in het scheepsruim dat deze kinderen weer terug naar huis brengt. Zomer 1945.
Beeldbank WO2 collectie Fries Verzetsmuseum

Een sociaal vangnet

De evacuatie en opvang van evacués was natuurlijk niet gratis. Mensen en bagage moest vervoerd en eventueel opgeslagen worden, gebouwen moesten worden verwarmd en alleen al de kosten van het dagelijks levensonderhoud van alle evacués liep flink op. Naast de logistieke organisatie was het dan ook van groot belang om ook de financiën goed in de gaten te houden. Zowel evacués als kwartiergevers konden vaak aanspraak maken op verschillende financiële regelingen. Hierbij maakte het echter wel veel verschil op welke manier een evacué geregistreerd was. Zonder geldige registratie had je nergens recht op. Ook de zogenaamde angstvluchtelingen, mensen die op eigen initiatief gevlucht waren uit angst voor (dreigend) oorlogsgeweld, konden vaak geen aanspraak maken op de verschillende regelingen. Dit was een overheidsmaatregel om massale vlucht voor oorlogsgeweld te ontmoedigen. Bij 'gewone' evacués was het eigen vermogen en het al dan niet behouden van eigen financiële inkomsten van belang voor het al dan niet toekennen van steun. Hierbij werd spaargeld vaak buiten beschouwing gelaten, rente viel wel onder inkomsten. Wanneer een evacué recht had op een vergoeding, kon deze komen te vervallen als ze bepaalde regels overtraden. Zo werd ongeoorloofd verhuizen of wangedrag afgestraft. Ook moesten evacués die daarvoor in aanmerking kwamen ingeschreven staan bij het Gewestelijk Arbeidsbureau en konden ze te werk gesteld worden. Ook het weigeren van medische keuringen kon leiden tot strafrechtelijke sancties en het verlies van eventuele steun.

Wie van overheidswege geëvacueerd werd kon in de meeste gevallen aanspraak maken op een reiskosten vergoeding. Zo kregen evacués vanaf 1 september 1941 alle gemaakte transportkosten van personen én bagage naar de aangewezen vluchtoorden en noodtehuizen vergoed door de overheid. Evacués die zelf hun huisvesting mochten regelen kregen hun vervoer in de laagste klasse inclusief de toegestane bagage vergoed. Vanaf augustus 1942 kregen evacués die buiten de aangewezen vluchtoorden onderdak vonden een enkele reis derde klasse vergoed. Vanaf 11 januari 1943 kregen evacués vaak een kredietbon die ze voor de terugreis konden inwisselen voor een enkele reis derde klasse. Naast deze reiskosten vergoeding werd ook (een deel van) de kosten voor de opslag van de inboedel vergoed en kregen evacués die in een ongemeubileerd huis terecht kwamen een vergoeding van de kosten voor de inrichting van het nieuwe huis. Om te voorkomen dat de evacués hun oude huis niet zouden aanhouden, konden ze in veel gevallen ook een huurvergoeding aanvragen voor hun oude woning.

Ook na de reis konden evacués gebruik maken van diverse financiële regelingen. Wie door de evacuatie geen inkomsten meer had kreeg zakgeld. In sommige gevallen werd er ook overbruggingssteun uitgekeerd. Daarnaast kregen geheel of gedeeltelijk ondersteunde evacués onmisbare kleding en konden ze aanspraak maken op een vergoeding voor schoenenreparatie. Ook de kosten bij een ziekenhuisopname vielen binnen de financiële regelingen: alle evacués waren verzekerd voor de zorg. Aanvullende kosten die niet door de zorgverzekering gedekt werden, kwamen in veel gevallen ook voor rekening van de overheid. Wel kon ziekenhuisverpleging uitsluitend op medisch voorschrift plaatsvinden. Wie een inkomen van 4 gulden of meer per dag had moest een deel van het bedrag zelf betalen. Evacués die in hun eigen huisvesting voorzagen kregen bij een bevalling een uitkering van 55 gulden om deze kosten te dekken. Wanneer een evacué kwam te overlijden werd ook hiervoor het laagste tarief door het rijk vergoed. Ook hier gold wel weer een korting voor mensen met een inkomen van 4 gulden of meer per dag.

118665 Evacués op een vrachtauto. Beeldbank WO2 collectie Fries Verzetsmuseum

Niet alleen evacués konden in aanmerking komen voor steun of vergoedingen. Mensen die evacués in huis kregen, de zogenaamde kwartiergevers, kregen hiervoor een financiële vergoeding: het kwartiergeld. De hoogte van dit kwartiergeld hing af van het aantal evacués en het feit of deze evacués al dan niet meerderjarig waren. Wanneer de evacués zelf een (goed) inkomen hadden werd dit kwartiergeld (gedeeltelijk) door de evacués zelf betaald. Wanneer de evacué geen inkomsten had of als hij of zij zijn inkomsten door de evacuatie kwijt was geraakt kwam ook het kwartiergeld voor rekening van de overheid. Een andere groep mensen die aanspraak konden maken op een financiële vergoeding waren de boeren en vervoerbedrijven die evacués van de ene plaats naar de andere vervoerde. Een overzicht van 9 december 1944 geeft een mooi beeld van de maximale bedragen die voerlieden in een plattelandsgemeente in rekening mochten brengen (voerlieden in een stadsgemeenten konden iets meer vragen):

	Per uur	Per werkdag	Voor elk volgend uur
Open wagen met 1 paard plus voerman	F 1,25	F 10,-	F 1,60
Overdekte wagen (rijtuig) met 1 paard plus voerman	F 1,50	F 12,-	F 1,85
Open wagen met 2 paarden plus voerman	F 1,75	F 14,-	F 2,10
Overdekte wagen met 2 paarden plus voerman	F 2,-	F 16,-	F 2,35
Twee aan elkaar gekoppelde open wagens met 2 paarden plus voerman	F 1,85	F 15,-	F 2,30
Twee aan elkaar gekoppelde overdekte wagens met 2 paarden plus voerman	F 2,10	F 17,-	F 2,55
1 knecht buiten de voerman	F 0,70	F 6,30	F 0,70

Bij de uitbetaling van al deze financiële regelingen en andere vormen van steun speelden de vluchtoord gemeentes een belangrijke tussenfunctie. Alle declaraties werden bij deze gemeentes ingediend en beoordeeld. Ook betaalde de gemeente het geld uit. De gemaakte kosten konden de gemeentes vervolgens weer verhalen bij het Rijk. Zeker in de eerste oorlogsjaren werkte dit systeem prima. Tegen het einde van de oorlog kwamen de communicatielijnen en de logistieke organisatie onder druk te staan. Over het algemeen werd het hierdoor onmogelijk voor het Rijk om de voorschotten van de gemeentes snel terug te betalen. Door de grote toestroom van evacués moesten de verschillende Friese gemeentes echter wel veel meer uitbetalen. Deze situatie zorgde ervoor dat verschillende gemeentes aan het einde van de oorlog en kort na de bevrijding in grote financiële moeilijkheden zaten. Verschillende gemeentes luidden de noodklok vanwege acute liquide problemen.

Repatriëring

Zolang Nederland bezet is, leven de meeste evacués en Friezen in goede verstandhouding samen. Veel mensen zijn niet blij met de situatie, maar maken er toch het beste van. Na de bevrijding veranderden dit. De bevrijding is hét moment waar heel Nederland naar toe heeft geleefd. Na de bevrijding keerden alles terug naar hoe het voor de oorlog was en konden alle gasten weer naar huis. Veel Friezen konden haast niet wachten om hun gewone leven weer op te bouwen. Ook de evacués wilden niets liever dan direct naar huis. De teleurstelling was dan ook groot dat blijkt dat dit niet het geval is. Veel geëvacueerde steden waren niet veilig of onbewoonbaar. Ook stond het wegennet en de infrastructuur geheel in het teken van het militair gezag en de eerste wederopbouw. Er waren geen voertuigen beschikbaar om de mensen weer terug naar huis te brengen. De evacués moesten wachten. Dit veroorzaakt de nodige spanningen.

Om de repatriëring zo soepel mogelijk te laten verlopen was, net als bij de evacuatie, een goede administratie van groot belang. Op 2 april 1945 maakten de chef militair gezag dan ook bekend dat ook tijdens de repatriëring alle daarvoor geldende registratierichtlijnen van kracht bleven. Daarnaast moesten alle hongervluchtelingen en niet geregistreerde zich zo snel mogelijk melden bij de officiële instanties met de juiste naam, geboortedatum en adres. Bij de registratie bleef het persoonsbewijs het uitgangspunt. Dit zorgden in de praktijk voor grote problemen wanneer mensen tijdens de oorlog gebruik hadden gemaakt van een vervalst persoonsbewijs. Voor deze mensen in aanmerking konden komen voor repatriëring moesten ze vaak veel moeite doen om te bewijzen wie ze waren.

194387 Vrouw zit rustig op vervoer te wachten. Terug naar Tiel, zomer 1945. Beeldbank WO2 collectie Fries Verzetsmuseum

Op 7 mei kwam het bericht dat de eerste evacués snel naar huis kunnen. Aangezien er echter nog geen algemene regelingen waren deden de mensen er goed aan om nog even te wachten met hun aanvraag tot terugkeer. Op 27 mei maakten het militair gezag eindelijk bekend dat de er een begin gemaakt kon worden met de repatriëring. Hierbij hadden grote groepen mensen uit hetzelfde gebied voorrang op eenlingen. Wel moest het gebied naar waar de mensen terugkeren veilig en

bewoonbaar zijn. Het was voor geëvacueerden verboden om zonder vergunning terug naar huis te gaan.

Hoewel het wachten voor veel evacués een eeuwigheid leek de duren verliep de repatriëring vrij snel. In september 1945 waren de meeste mensen weer thuis en konden ze beginnen met de wederopbouw. Hoewel de evacuatie voor veel mensen een zware periode was, waren veel evacués ook erg dankbaar voor de opvang en de zorg. Tijdens het gedwongen samenleven ontstonden er blijvende vriendschappen. Verschillende evacués schonken de mensen, dorpen en steden die ze hebben opgevangen aandenkens die herinneren aan deze tijd.

Geraadpleegd bronmateriaal en archieven:

Ad Donker, *Naar de boeren, kinderuitzendingen in de Hongerwinter* (Rotterdam 2010).

Liefke Knol, *Het babyhuis: kinderen en ouders door de oorlog en honger gescheiden* (Amsterdam 2010).

Albert van Keimpema, *Een pompebled als voetbalhart* (Kollum 1995).

Hettie van Nes, *Kindertrek met Fraters* (Den Bosch 2010).

Herinnering aan de evacuatietijd in de parochie Dokkum 1944-1945.

Bosman, Elle, Ids Groenewoud en Sjoerd Veerman, *Eastermar, de Oorlogsevacués en de Hongerkinderen in 1945* (Burgum 2010).

Bout, D.C.A., *In den strijd om ons Volksbestaan* (Den Haag).

Cammaert, A.P.M., *Tussen twee vuren* (Assen 1983).

Huizinga, J.J., *Friesland en de Tweede Wereldoorlog* (Leeuwarden 1996).

Kooistra, J., J.J. Mulder en C. Reitsma, *Leeuwarden in oorlogstijd* (Leeuwarden 1985).

Koolhaas Revers, J., *Evacuaties in Nederland 1939-1940* (Den Haag 1950).

Nieuwenhuijs, Irene, *Tiel op de Vlucht* (Dodewaard 2005).

Peller, P.R.O., *De kleine oorlog. Bezetting, evacuatie en bevrijding van Roermond* (Sint Christoffereeks nummer 3, 1947).

Rossem, P.V.J. Van, *Tietjerksteradeel 1940/1945* (Burgum 1995).

Schaaf, Y., *Laarzen op de lange pijp. Leeuwarden in de Tweede Wereldoorlog* (Franeker 1994).

Van der Noord, E., *30.000 evacués. Limburg en Friesland verbonden door de oorlog* (2011)

Gemeentearchieven Sneek, Harlingen, Baarderadeel, Heerenveen, Gaasterlan-Sleat, Opsterland en Lemsterland

Tresoar archief Gedeputeerde Staten, Leeuwarden

Tresoar archief Commissaris van de koningin Friesland, Leeuwarden

Nationaal archief, Commissie Burgerbevolking, Bureau Afvoer Burgerbevolking, Den Haag

Beeldbank WOII (<http://www.beeldbankwo2.nl>)

Beeldbank Leeuwarden (www.beeldbankleeuwarden.nl)

Historisch Centrum Leeuwarden archief 273, *Gemeentelijke Evacuatiedienst Leeuwarden*

Nederlands Instituut Oorlogsdocumentatie (NIOD) in Amsterdam archief 249 *Evacuatie*

Nederlands Instituut Oorlogsdocumentatie (NIOD) in Amsterdam archief 123 *Nationaal-Socialistische Beweging*

Nederlands Instituut Oorlogsdocumentatie (NIOD) in Amsterdam archief 244 *Dagboeken en Egodocumenten*